

UDC 930.85 (4—12)

YU ISSN 0350—7653

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

COMITE INTERACADEMIQUE DE BALKANOLOGIE
DU CONSEIL DES ACADEMIES DES SCIENCES ET DES ARTS
DE LA R.S.F.Y.
INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XV

BELGRADE 1984

<http://www.balkaninstitut.com>

Борбе Б. Станковић, НИКОЛА ПАШИЋ, САВЕЗНИЦИ И СТВАРАЊЕ
ЈУГОСЛАВИЈЕ, Београд 1984, 294+(2) стр.

Никола Пашић је као политичар пола века остављао на нашем тлу дубљу бразду за собом, борећи се за коначно ослобођење Срба и јачање Србије, за ослобођење и уједињење Јужних Словена. За све то време остао је веран парламентарној владавини, никад династијаш. А за готово 60 година од његове смрти, код нас се није појавила ниједна студија о његовом животу и делу. Докторска теза овог младог историчара оживљава сећања на Пашића, осветљава делатност тог ћутљивог државника и документима утврђује које је све кораке лично предузимао и одлуке доносио — до сада најчешће прекривен анонимношћу или намерно или из необавештености историчара. При изради ове тезе стекле су се две срећне околности: с једне стране, поред остале архивске грабе наћене су многе Пашићеве својеручне забелешке, преднацрти, скице и слично за све разне изјаве, декларације, саопштења, службена упутства што су обично приписивани „српској влади“, „Краљевини Србији“ и другима, а са друге стране решеност др Станковића да са севга скине анонимност и утврди колика је била Пашићева улога у свим тим пословима и потхватама. Др Станковић каже да Пашићеве аутографи „представљају изворну основу ове монографије“ (стр. 14). Стога његова докторска теза има двострук значај: прво, што Пашићев лик поново враћа пред нас; друго, што Пашићев лик осветљава самим историјским изворима, чиме се искључује и неоправдано занемаривање његове историјске улоге и онемогућава неоправдано уздицање или омаловажавање његове личности. При таквом успеху, Станковићу се могу опростити ситне омашке или празнине у приказивању. И не само то него и да се пожели да на исти начин прикаже целокупну Пашићеву историјску делатност — и где је успевао и где је доживљавао поразе,

кад је заслуживао признање и кад је одговоран пред историјом.

Изражући укратко део Пашићеве делатности до 1914, чиме у ствари почиње обраду постављене теме, Станковић је обратио већу пажњу Пашићевом југословенском опредељењу. То је и разумљиво пошто је ауторов основни задатак био да прикаже Пашићеву улогу у рату 1914—1918. из кога је настала уједињена Југославија. Међутим, ово југословенство је проишло из Пашићеве главне мисли о ослобођењу и уједињењу целокупне „српске земље“. Ових израза „српска земља“ и „земља српска“ коју треба „сакупити“, пуни су српски историјски извори почев већ од краја XII века, и тако кроз све векове до познате песме Вељка Петровића „Српска земља“. Пашић је знао шта значи овај израз и често га је и сам употребљавао. Већ у програму Радикалске странке 1881. говори се о „ослобођењу и уједињењу осталих делова српства“ (ван Србије) што произлази „из душе и срца народа“, како стоји у чланку о овом програму одмах испод њега у листу *Самоуправа*. Као избеглица после тимочке буне 1883, Пашић је 1887. написао писмо Кости Таушановићу (које помиње др Станковић) у којем говори о „земљи српској“ у Турској и „српској земљи“ у Бугарској — „видински и трнски крај“. Живећи у Бугарској, он је од самих Бугара дознао да они становнике ових крајева зову „Србуљима“. Можда управо у овим изразима лежи сва она упорност у Пашићевој борби 1914. и 1915. да се Вардарска Македонија задржи по сваку цену (макар и под цену страдања преко Албаније), што је њу спасло да сада не доживљава оно што се дешава у Пиринској Македонији. Пашићев став према Македонији, који некад нису сви у Србији одобравали, управо тек у наше време добија пун историјски смисао: упорно величање српства у Македонији није имало само асимилациони смисао него је значило и бор-

бу против грубог бугарашења које се данас тако беспошtedно спроводи над Македонцима у Бугарској.

Почевши да прати Пашићев удео у целокупној борби Србије 1914—1918. за своје одржање пред навалом набујале германске моћи и бугарског пљачкашког порива, у њеној борби да ослободи и сједини све Србе, да све то употпуни у једној слободној држави Срба, Хрвата и Словенаца, идући увек за документима, из догађаја у догађај, др Станковић најчешће одликова тај Пашићев удео без трагова сумње и истиче његову зачубујућу упорност да избори оно што је науџио. Пашић је ту упорност показивао увек кад је доказао како Срби морају бити препрека германском „Дрангу“ према Истоку. Исту упорност је показивао кад је у време кризе на фронту у јесен 1914. доказивао да се Србија мора одржати и кад је понуду Централних сила да се закључи сепаратан мир назвао швиндлером да би се Србија одвојила од својих савезника, најзад је пред западним владама бранио Србијин план за стварање Југославије. У „Предговору“ (стр. 9), Станковић наводи како су се мале балканске земље између два закрвљена снажна блока морале „исказивати као самосталан фактор у међународним односима“. У том исказивању, Србији свакако припада прво место захваљујући и њеној праведној борби и њеној упорности да постигне свој циљ и њеној оданости новом поретку у Европи. Пашићева улога у свему томе уливала је толико поверења Савезницима да су они временом стекли неограничено поверење у њега као председника једне савезничке земље, мада су понекад били веома љути због његових пркошења. А докле је Пашићев пркос — историјски у свему оправдан — види се из овога: када су силе Антанте у августу 1915. притисле Србију да део Македоније уступи Бугарској да би се ова одвојила од Централних сила, Пашић је руском посланику у Нишу рекао „да је за Србију боље да часно подлегне непријатељу,

него да уступањем својих територија под притиском Савезника стварно учини самоубиство“ (стр. 153). И даље: Савезници хоће да деле Србију „као што су била подељена афричка племена“ (стр. 155). Ова упорност донела је Србији страдање преко Албаније. Међутим, то страдање, затим сјајне победе на Церу и Колубари, те решеност да се истраје у борби за постизање постављеног циља донели су Србији велики углед у свету, а ти њени циљеви су укључени у међународна питања самог рата, чиме се Југославија изграђивала првенствено на бојном пољу, на пољу части, а не у Версају како понекад говоре они који не знају историју или не желе да је знају.

Колико је потребно да међамо своја досадашња схватања о Пашићевој историјској мисли и његовом сагледавању наше будућности, најбоље казује досад непозната чињеница да је Пашић још крајем прошлог века написао расправу *Слога Србо-Хрвата*, до данас необјављену. Док су многи наши политичари и јавни радници у својим мислима и плановима још лутали у магли од слободне Југославије до тријализма (под жезлом Хабсбурга), дотле је Пашић схватао јединство Срба и Хрвата, не као израз романтичарских тежњи, него као „егзистенцијалну нужност“, као потребу, стварања „једне снажне државе Јужних Словена“ уз „непрекидна самоодрицања“ (стр. 21, 22), државе која би обезбедила слободу малим народима на Балкану и заштитила их од похлепе великих сила. То говори колико је Пашић даље видео и од својих савременика и од многих потомака.

Како велике силе штите своје интересе на штету малих народа и држава, јасно се види из Станковићевог приказа како су се Савезници држали према умирућој Аустро-Угарској и малим народима под њом. Мада се све више учвршћавало мишљење да сви европски народи треба да после рата сами одлучују о својој судбини, велике силе су ипак стално подржавале мисао о очувању те феудалне сред-

новековне царевине, па су чак занемаривали и све заслуге Србије. Идући од изјаве овог или оног државника, Станковић прати улогу Николе Пашића у борби да план Србије о будућој Југославији сачува од разних минирања — све до окршаја између енглеског министра спољних послова Балфура и Пашића поткрај рата. Док је српска војска уз помоћ савезничких трупа увелико ослобађала територију будуће Југославије, Француска и Енглеска су тек 11. октобра 1918. дале пристанак за уједињење Срба, Хрвата и Словенаца. Пашићева улога у свим овим окршајима ван ратног војишта се јасно сагледава у Станковићевој тези. Све

ово овде речено у неколико речи и оно што је изнео у својој тези, сасвим оправдава један од закључних Станковићевих судова: Пашић „је уткао својим практичним деловањем дубок траг у историјске процесе који су били преломни и често пресудни, не само за поједине југословенске народе до 1918. године, Југославију као вишенационалну државну заједницу већ и за народе читавог европског југоистока“ (стр. 15, 16). Завршавајући овај приказ можемо једино додати да је Станковићев закључак донет на основу докумената који се ничим не могу оспорити.

Јеремија Д. Митровић

Герхард Геземан, СА СРПСКОМ ВОЈСКОМ КРОЗ АЛБАНИЈУ 1915—1916,
Српска књижевна задруга, Београд 1984, 217+(1) стр.

Требало је да пробе готово педесет година да би дневник Немца, великог слависте, пријатеља и познаваоца српског народа и његове књижевности, Герхарда Геземана, о његовом повлачењу са српском војском кроз Албанију током зиме 1915—1916. године био преведен и штампан и код нас.

Упркос саветима једног од својих професора да не иде у Србију где мора да се чува да га „разбојници не одвuku у балканске гудуре и уморе“, Герхард Геземан (1888—1948) је после завршених славистичких студија дошао у Београд и постао гимназијски професор. По избијању првог светског рата радио је као болничар у Крагујевцу и Врању. Свој дневник је почео да пише 1. новембра 1915. кад је напустио Краљево, а завршио га је крајем јануара 1916. приликом одласка из Италије. Пишући дневник, Геземан није имао намеру да овековечи оно што је доживео; његове побуде су дубоко личне природе. „Предосећао сам да ће ми та свеска бити од помоћи да пребродим највећу опасност везану с таквим подухватом: усамље-

ност и напуштеност, потпуну неизвесност у исходу пута, страховито и узнемиравајуће трошење душевних отпорних снага. Једна исписана страна у овој свесци значила је прибраност, смиривање, бар покушај да се неки доживљај уобличи, да му се одузме отров пре него што ме сатре.“

Због своје припадности немачкој нацији, Геземан је морао бити веома опрезан јер му се могло десити да буде припојен аустроугарским и немачким војницима које је заробила српска војска. Ма колико да је српска команда водила рачуна о заробљеницима, за Геземана је било боље да путује са избеглицима. Путовао је пешке, на тањигама или, у најбољем случају, камионом као обичан човек из народа, признајући свој прави идентитет само онде где је био сасвим сигуран, или када би га неко препознао. Стоички је подносио све недаће повлачења: глад, болест, хладноћу, вапш. Поред свега тога, за њега је српски народ — његов народ. Врло сликовито, људски, Геземан у своју свеску бележи све оно што га увреди или насмеје,